

УДК 347.965

Ю. Коломієць,ад'юнкта кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ДЕБАТИ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Реформа, яку сьогодні відбувається в судовій гілці нашої держави, потребує вдосконалення діяльності не лише суду, а й інших осіб, котрі беруть участь у справі. Змагальність сторін як необхідна умова цивільного судового процесу є однією з основних конституційних засад судочинства. Саме з метою реалізації принципу змагальності чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) містить положення щодо проведення судових дебатів.

Інтерес до теми дослідження виявляється в тому, що процедура проведення судових дебатів вітчизняними судами й участь у ній сторін або їхніх представників на практиці зовсім інша, як того бажав законодавець під час укладення цієї норми. Відсутність обширної літератури, свідоме ототожнення суддями дослідження доказів і судових дебатів, невміння практиків використовувати дебати з метою отримання бажаного результату – усі ці фактори дають право стверджувати про актуальність обраної теми та необхідність надання судовій практиці реальних пропозицій щодо вдосконалення інституту судових дебатів у цивільному процесі України.

Аналізуючи юридичну літературу, можна з упевненістю стверджувати, що авторів, які займалися б комплексним дослідженням судових дебатів у цивільному процесі, досить мало, чого не скажеш про дослідження судових дебатів у кримінальному процесі. Так, у працях і монографіях радянських учених, таких як П. Гурєєв, Я. Трубніков, І. Ходаровський, А. Клейнман, Н. Рейдер, можна знайти згадки про судові дебати. Із сучасних авторів варто виділити

Д. Луспеника, А. Голеву, Г. Тиченка, Н. Олексюка, О. Трач та ін. Крім того, тема судових дебатів у цивільному процесі також розглядається на рівні науково-практичних коментарів.

Метою статті є з'ясування місця й ролі судових дебатів в українському цивільному процесуальному законодавстві.

«Не знаю нічого прекраснішого, ніж умінням силою слова приковувати до себе натовп слухачів, привертати їхню увагу, скеровувати їхню волю, куди хочеш, і відвертати її, звідки хочеш», – слова відомо представника античної риторики Стародавнього Риму Цицерона.

Дебати – обговорення якого-небудь питання, обмін думками. Судові дебати – це самостійна частина судового засідання, під час якої особи, котрі беруть участь у справі, підводять підсумки судового розгляду цивільної справи, доносять до суду міркування стосовно досліджених доказів.

У сучасній, як і в радянській, літературі наразі точаться дискусії науковців і практиків стосовно того, чи варто виділяти судові дебати як складову судового розгляду цивільної справи. Так, П. Трубніков [1], І. Ходаковський [2], В. Тихиня, В. Тихонович [3], П. Гурєєв [4], Д. Луспеник [5] та ін. виокремлюють судові дебати як одну зі складових судового розгляду, що передують не менш важливій іншій складовій – ухваленню і проголошенню судового рішення. Н. Зейдер [6, с. 64], А. Клейнман [7] у своїх працях указують, що дебати є складовою розгляду справи по суті. Сучасні практики, зокрема А. Голева [8], стосовно цього питання висловлюють думку про те, що за чинним ЦПК України межа між стадіями

пояснення та судових дебатів розмита й чи не єдиною відмінністю між цими стадіями є наявність і відсутність права ставити запитання. О. Трач [9, с. 86] звертає увагу на те, що відмінність між судовим розглядом цивільної справи та судовими дебатами полягає насамперед у завданнях, які стоять перед ними. Так, завданням судового дослідження є встановлення обставин (фактів) і перевірка доказів, що ж стосується дебатів – то це аналіз і оцінювання вже досліджених і перевірених фактів. Різні, на думку автора, також і способи реалізації цих завдань. Якщо завдання дебатів реалізується за допомогою промови осіб, котрі беруть участь у справі, то завдання судового розгляду – за допомогою набагато ширшого спектру дій, учинення яких передбачено ЦПК України (дослідження доказів, покази свідків тощо). На нашу думку, судові дебати все ж таки є окремою складовою розгляду цивільної справи в суді першої інстанції й ототожнення її з іншими складовими є неприпустимим. Інша річ, коли на практиці суди, з метою економії часу, судовий розгляд і судові дебати проводять як єдину процесуальну дію.

Варто відмітити, що із самого початку зародження судочинства, коли чинні на той час закони не містили вимоги проведення судових дебатів, у більшості судів була негласна практика їх проведення. Так, місцем, у якому зародилось судове красномовство, по праву потрібно вважати Рим і Грецію. Ораторське мистецтво на той час у цих країнах було поділено на політичне й судове. Особливо поширеним жанром ораторського мистецтва були судові промови. До суду запрошували промовців із народного середовища для пояснення яких-небудь обставин, підтвердження певних частин судової промови. Проте не всі афіняни володіли даром красномовства й тому змушені були просити логографів (які складали за плату тексти судових промов) написати судову промову для виголошення перед суддями [10, с. 7].

Значення дебатів у судовому розгляді цивільних справ полягає в тому, пише П. Гуреев [4, с.143], що вони допомагають суду правильно й усебічно оцінити докази по справі та встановити дійсні правовідносини сторін, у тому, що саме дебати для позивача й відповідача є важливим засобом захисту належних їм прав. До суду з протилежних точок зору доносяться факти, установлені в судовому засіданні. При цьому кожна сторона намагається використати та подати їх у такому вигляді, який є необхідним саме для неї для підтвердження чи спростування позовних вимог. Сторонами також може бути представлено суду свої думки стосовно норм закону, який, на їхню думку, має бути застосований щодо спірних правовідносин.

Судові дебати – це довільний виступ осіб, які беруть участь у справі, та їхніх представників, під час яких вони, як правило, роблять таке:

- ще раз доносять до суду свою позицію відносно позовних вимог, які є предметом судового розгляду;
- висловлюють свою точку зору стосовно досліджених у судовому засіданні доказів;
- звертаються до суду з позовними вимогами, які ними були заявлені.

Відповідно до приписів ст. 193 ЦПК України, у судових дебатах виступають із промовами особи, які беруть участь у справі. Посилатись на факти й обставини, не встановлені судом у судовому засіданні, забороняється. Тому головуючий управі зупинити особу, котра виходить за межі встановленого або повторюється, і зробити їй зауваження. «Підбиваючи підсумки стосовно досліджених обставин справи, суд має бути впевнений у тому, що особи, які беруть участь у справі, вже наповнили доказову базу і не бажають додавати до неї матеріали, даючи суду додаткові пояснення», – слушно стверджує Г. Тимченко [11, с. 126].

Законом встановлено імперативний порядок черговості виступу з промовами, що має такий вигляд:

1) органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45 ЦПК України);

2) позивач і його представник;

3) треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору й беруть участь на стороні позивача;

4) відповідач і його представник;

5) треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору й беруть участь на стороні відповідача;

6) третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник.

Варто відмітити, що процесуальне законодавство Республіки Білорусії, на відміну від ЦПК України, не вказує на черговість виступу в судових дебатах, проте в більшості випадків така черговість є тотожною українському цивільному процесу [12, с. 57].

Суд, згідно з ч. 5 ст. 193 ЦПК України, має право позбавити сторону брати участь у судових дебатах, проте і примусити також не може. Суду, який розглядає справу, у жодному разі не варто розглядати відмову сторони від участі в судових дебатах як акт визнання обставин, викладених її опонентом у справі. За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники.

На відміну від судових дебатів, що проводяться під час апеляційного розгляду справи, суд першої інстанції не вправі обмежувати часовим критерієм тривалість дебатів, оскільки суд у більшості випадків сам зацікавлений у тому, щоб сторона якомога доступніше й докладніше висловила свою позицію стосовно заявленого спору. З дозволу суду промовці можуть обмінятися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представнику. Саме репліка та відповідь на неї є головними елементами дебатів. Адже не у ствердженнях сторонами ще раз справедливості й обґрунтованості своєї позиції, а в запереченні і спростуванні аргументів протилежної сторони полягає сутність дебатів [8]. У зв'язку з

цим, говорячи про поняття судової промови, указує О. Загурський [10, с. 6], не можна заперечити, що судовий виступ – це хоча й суттєва, проте лише частина судових дебатів, і судові промови й судові дебати – далеко не одне й те саме. І вони одне з одним не збігаються. Судові дебати як самостійна частина судового розгляду включають у себе дії суду щодо організації судових виступів, керівництво ними й контроль за їхнім здійсненням.

Під час судових дебатів особами, котрі беруть участь у справі, можуть бути донесені до суду раніше невідомі факти, які за своїм змістом можуть суттєво вплинути на результат розгляду. Тому законодавець передбачив право головуєчого постановляти ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Наприклад, 04.06.2013 р. суддя Свердловського міського суду Луганської області, розглядаючи у відкритому судовому засіданні цивільну справу, установив, що під час розгляду справи судом не вирішено питання щодо відмови позивача ОСОБА_1 у частині вимог щодо стягнення матеріальної шкоди з відповідача ОСОБА_2, від чого позивачка відмовилася в ході слухання справи, про що надала письмову заяву. Посилаючись на ст. 194 ЦПК України, суд указував, якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку. На підставі вищевикладеного суд постановив ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про встановлення факту проживання однією сім'єю та стягнення матеріальної шкоди [13].

Судові дебати – це свого роду головне поле бою між позивачем і відповідачем, площа для реалізації в дії принципу змагальності цивільного процесу.

Проте на сьогодні особи, які беруть участь у розгляді справи, не використовують у повному обсязі надане їм законом право на дебати. І чинників тут чимало. По-перше, це пов'язано з тим, що більшість учасників судового процесу навіть не знають, як користуватися таким правом, а суду, ураховуючи його завантаженість, це не завжди потрібно. «Вина в цьому не тільки сторін, які не мають жодного уявлення, як виступати в дебатах чи висловити власну позицію красномовно, а й суду, якому байдуже на виступи, який хоче якомога швидше закінчити дебати, заявивши: «Суд іде в нарадчу кімнату!» [14]. А серед практиків склалась така думка, що судові дебати нині вже нічого не вирішують для суду та вказують на те, що, оголошуючи про початок судових дебатів, судді в більшості випадків уже знають результат розгляду справи. По-друге, це недосконалість законодавства в частині регулювання судових дебатів. Як відомо, метою законодавця є направлення всіх зусиль до вирішення кожної цивільної справи в одному судовому засіданні (ураховуючи такий критерій, як розумний строк). У такому судовому засіданні вчиняється чимало процесуальних дій, передбачених главою 4 ЦПК України. Логічно припустити, що учасники судового процесу готувались до виступу перед початком судового засідання, продумували план своїх промов, тез, реплік, проте судовий розгляд справи по суті, дослідження нових доказів тощо можуть докорінно змінити основу для виступу, що планувалася із самого початку. У такій ситуації край важливо вчасно зорієнтуватись, підкреслити головне й не враховувати другорядного під час виступу в судових дебатах. І можемо лише уявити, наскільки це складно буде сторонам, для яких лише саме судові засідання є чималим стресом. Тому, вважаємо, що логічно було б ст. 193 ЦПК України доповнити нормою, яка вказувала б на таке: «У разі необхідності за клопотанням особи, яка бере участь у справі, суд вправі оголосити перерву, з метою

підготовки останньої до судових дебатів». Крім того, не можна не враховувати морального аспекту проведення судових дебатів, однією зі складових якого є ораторське мистецтво та вміння доносити свої думки оточуючим. На сьогодні серед юридичної літератури можна знайти чималу кількість праць, де вказано про правильну побудову вступу, етику й манери поведінки представників у суді. За допомогою такої літератури адвокати і юристи повинні постійно вдосконалювати свої вміння й навички, що в майбутньому допомогатиме останнім отримувати судові рішення на свою користь.

Отже, підводячи підсумки, можна стверджувати, що порушена в статті проблема є вкрай важливою й водночас недостатньо дослідженою як із теоретичної, так і з практичної позицій. З огляду на вищевикладене можемо виокремити основні причини цього:

- недостатня кількість літератури та інших теоретичних розробок, що стосуються проведення судових дебатів у цивільному процесі;

- моральний аспект учасників процесу, які не завжди розуміють значення й важливість дебатів у судовому процесі;

- невміння представників використовувати положення ст. 193 ЦПК України з метою отримання бажаного результату по справі;

- неправильна практика проведення судами дослідження доказів і судових дебатів як єдиної процесуальної дії, які є різними за змістом, суттю й завданнями;

- недосконалість чинного процесуального законодавства в частині регулювання проведення судових дебатів тощо.

З метою усунення таких прогалин вважаємо за необхідне зробити таке:

- теоретикам, які займаються дослідженням судового розгляду цивільних справ, надавати якомога більше рекомендацій і напрацювань у цій галузі;

- представникам і сторонам судового процесу постійно працювати над

удосконаленням ораторського мистецтва та вмінням висловлювати свої думки;

– здійснення вищими судами постійного контролю й надання практичних рекомендацій судам нижчих рівнів у частині правильного застосування положень закону щодо проведення судових дебатів;

– зміст ст. 193 ЦПК України доповнити положенням такого змісту: «У разі необхідності за клопотанням особи, яка бере участь у справі, суд вправі оголосити перерву, з метою підготовки останньої до судових дебатів».

Ключові слова: судові дебати, промова, тези, репліка.

Стаття присвячена дослідженню проведення дебатів під час розгляду цивільних справ у суді першої інстанції. Обґрунтовується положення про те, що судові дебати є самостійною складовою стадії судового розгляду цивільних справ по суті. Із приводу останнього наводяться різні точки зору як сучасних, так і дореволюційних науковців.

Статья посвящена исследованию проведения дебатов во время рассмотрения гражданских дел в суде первой инстанции. Обосновывается положение о том, что судебные дебаты являются самостоятельной частью стадии судебного рассмотрения гражданских дел по существу. По поводу последнего приводятся различные точки зрения как современных, так и дореволюционных ученых.

The article investigates the debate in civil cases at first instance. The author argues the position that the legal debate is an independent component of the trial stage civil cases on the merits. Regarding the latter are given different views of both modern and pre-revolutionary scientists.

Література

1. Трубников П.Я. Судебное разбирательство гражданских дел / П.Я. Трубников. – М. : Госюриздат, 1962. – 102 с.

2. Ходаковський І. Розв'язання цивільних спорів / І. Ходаковський. – К. : Політвидав України, 1974. – 110 с.

3. Тихиня В.Г. Рассмотрение в суде гражданских дел / В.Г. Тихиня, В.В. Тихонович. – Минск : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1982. – 112 с.

4. Гуреев П.П. Судебное разбирательство гражданских дел / П.П. Гуреев. – М. : Юрид. лит-ра, 1958. – 197 с.

5. Луспенник Д.Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України) : [науково-практичний коментар] / Д.Д. Луспенник. – Х. : Харків юридичний, 2005. – 623 с.

6. Рейдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе : [учебное пособие] / Н.Б. Рейдер. – Саратов, 1959. – 99 с.

7. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс / А.Ф. Клейнман. – М. : Изд. МГУ, 1954. – 227 с.

8. Голева А. Судові дебати як сполучна ланка між висвітленням подій та їх розумінням / А.Голева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1230/>.

9. Трач О.М. Дебати в суді апеляційної інстанції: окремі аспекти / О.М. Трач // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2. – С. 85–91.

10. Загурський О.Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.Б. Загурський. – К., 2003. – 17 с.

11. Тимченко Г. Судові дебати як етап судового розгляду в цивільному процесі / Г. Тимченко // Право України. – 2008. – № 6. – С. 125–128.

12. Каменков В.С. Судебные прения и реплики при окончании (возобновлении) рассмотрения дела / В.С. Каменков // Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь. – 2011. – № 8. – С. 56–60.

13. Ухвала Свердловського міського суду Луганської області по справі № 2-3787/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32074296>.

14. Олексюк Н. Судові дебати та судова риторика: Quo vadis? / Н. Олексюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/noleksyuk/article/11079.aspx>.